

Aurelia Repelewicz

ŚWIAT DŹWIĘKÓW I BARW W „PETERSBURGU” ANDRZEJA BIEŁEGO

W tradycji literackiej wielu narodów dostrzec można szczególne przywiązanie do motywu miasta. Miasto ze swoją historią, architekturą, specyficzną atmosferą kształtuje świat zdarzeń w utworze, ma wpływ na psychikę bohatera literackiego. Dla Francuzów takim miastem będzie Paryż, dla nas Polaków - Kraków czy Warszawa, dla Rosjan - Petersburg.

Od przeszło dwustu lat stolica nad Newą skupia na sobie uwagę kilku pokoleń twórców rosyjskich. W czym przejawia się siła przyciągania tego miasta? Na wskroś europejski Petersburg, budowany przy pomocy okrutnych azjatyckich metod, nieodłącznie utożsamiał się w świadomości narodu rosyjskiego z działalnością polityczną Piotra I.

Dla jednych Piotr Wielki był władcą, który przyczynił się do powstania i rozwoju samoświadomości Rosjan, dla innych jego działalność była zerwaniem ze starą patriarchalną Rusią. Ten dualizm w interpretacji roli Piotra I i znaczenia Petersburga w rozwoju historycznym Rosji był charakterystyczny dla tradycji folklorystycznej, ludowej i naukowo-publicystycznej, stopniowo przenikając do literatury pięknej¹.

Od początku swego istnienia miasto nad Newą staje się

---

¹Ł. K. Dołgopółow, Na rubieżach wieków. O ruskim literaturze końca XIX - naczeka XX w., "Sowietskij Pisatel", Leningrad 1977, s. 164.

obiektem zainteresowania klasycystów rosyjskich - Dierżawina, Łomonosowa, Triediakowskiego. Petersburg przestaje być tylko pojęciem geograficznym, estetycznym czy politycznym, staje się symbolem historiozoficznym, literacką realizacją tematu o losie Rosji. Szczególnie przejawiało się to w literaturze dziewiętnastowiecznej, wraz z powstaniem dwóch orientacji ideowo-politycznych: okcydentalistów i słowianofilów.

Poszukiwanie dróg rozwojowych Rosji, próby określenia swojego stosunku wobec Zachodu i Wschodu, ocena działalności Piotra I, jej znaczenie i wpływ na losy jednostki to krąg tematów, interesujących Puszkina, Gogola, Dostojewskiego, Sałtykowa-Szczedriny.

Dualizm w historycznym rozwoju Rosji, związany z postępującą myślą Piotra i zgubnym wpływem tyranii na człowieka, uwidocznił się w poemacie Aleksandra Puszkina pt. "Jeździec miedziany".

Dychotomiczny obraz miasta u Puszkina zastąpiony zostaje przez Gogola jednoznaczną charakterystyką. W petersburskich opowiesciach autora "Martwych dusz" nie ma już puszkiniowskiego zachwytu nad potęgą myśli Piotra, który z mułu i błota wybudował silny gród nad Newą. Petersburg w interpretacji Gogola² to miasto nienormalnych stosunków międzyludzkich, maszyny biurokratycznej niszczącej talent i osobowość człowieka. W takim świecie jednostka zostaje uprzedmiotowiona (po Newskim Prospekcie przechadzają się nosy, wąsy, bokobrody, talie). Petersburg - twór cywilizacji zachodniej burzy harmonię i jedność społeczeństwa. Tragedia tego miasta polega na tym, że oderwało się ono od gleby rosyjskiej, stało się tworem sztucznym, nierosyjskim³.

Pogląd o zgubnym wpływie cywilizacji - zwłaszcza cywi-

---

²G. Gukowski, Realizm Gogola, Gosudarstwennoje izdatielstwo chudożestwiennoj litieratury, Moskwa 1959, s. 272.

³N. W. Gogol, Pietierburgskie zapiski 1836 goda, /w:/ Pietierburg w rússkom oczerkie XIX w., Izdatielstwo Leningradskogo uniwersitieta, Leningrad 1984, s. 42.

lizacji zachodniej - na Rosję zbliża Gogola do stanowiska Dostojewskiego. Petersburg dla autora "Młodzika" to tajemnica, to miasto szarych domów, nieszczęśliwych, pokrzywdzonych urzędników, biednych, poniżanych i bitych dzieci. Atmosfera tego miasta wyciska piętno na psychice bohaterów literackich. W koncepcji Dostojewskiego przekonanego o odrębności rozwojowej Rosji, o jej misji pojednania z Europą Zachodnią, Petersburg jako miasto nierosyjskie gra istotną rolę.

W swojej interpretacji znaczenia nadnewskiej stolicy w życiu Rosji Gogol i Dostojewski zbliżają się do orientacji słowianofilskiej, dla której stolica Piotra I była wciele- niem obcości i cudzoziemszczyzny⁴. Stanowisko to nie jest obce i Andrzejowi Biełemu, który w nie zrealizowanej do końca trylogii "Wschód - Zachód" dał wyraz swoim przemyśleniom, dotyczącym przeszłości, teraźniejszości i przyszłości Rosji.

Powieść A. Biełego "Petersburg", będąca częścią trylogii jest kolejną transformacją motywu miasta. Nadnewska stolica staje się nie tylko tłem rozgrywających się wydarzeń lecz przede wszystkim symbolem starcia się dwóch wrogich, wzajemnie ścierających się tendencji rozwojowych: Zachodu i Wschodu. W interpretacji Biełego obie tendencje są dla Rosji złem. Jedynym zdrowym rozwiązaniem jest powrót do patriarchalnej Rusi.

Bieły, moskwianin z pochodzenia, nie lubi nadnewskiej stolicy. W liście do Błoka pisze:

"Хорошо жить в России, но ужасно умирать в русских столицах. Про Петербург пишу ужасы, а ей - ей, Петербург как город я люблю сейчас, ибо проклятой связи с ним нет, ибо /.../ в Петербурге я турист, наблюдатель, не житель"⁵.

Petersburg jest miejscem ściśle związanym z osobistymi przeżyciami poety. Wątek autobiograficzny, istotny dla całej

---

⁴Л. К. Доłгополов, На рубеже веков..., op. cit., s. 221.

⁵А. Блök и А. Бieлый, Пiereписка, Издательство Государственного литературного музея, Москва 1940, s. 325.

twórczości Biełego, nierozzerwalnie łączy się w powieści z ideowymi poszukiwaniami drogi rozwoju Rosji. A. Bieły - przedstawiciel epoki przełomu XIX i XX wieku jest żywo zainteresowany sporami ideowymi związanymi z próbą samookreślenia narodu rosyjskiego.

"Petersburg", będący kontynuacją tradycji Puszkina, Gogola, Dostojewskiego jest także swoistym eksperymentem formalnym. Bieły-symbolista poszukuje innych sposobów wyrażenia atmosfery petersburskiego świata. Spróbujmy określić jego specyfikę:

"Было ли это, быть может, и не было этого /.../ нигде, никогда?"⁶

Czy to miasto istnieje naprawdę, czy też jest zjawą, senną marą, koszmarem, grą wyobraźni bohaterów utworu? A może Petersburg i jego mieszkańcy są igraszką myśli samego Biełego?

Ale Petersburg istnieje naprawdę, "/.../ не только нам кажется, но и оказывается - на картах: в виле двух друг в друге сияющих кружков с черной точкой в центре"⁷.

Jednakże ten realny świat Petersburga, miasta cywilizacji zachodniej, świat precyzyjnej topografii ulic, placów i domów wydaje się czymś fantastycznym. Ten świat posiada bowiem jedną właściwość - jest zdolny przemieniać ludzi w cienie. Iluzoryczność ludzi i zdarzeń przenika do świata realnego. W Petersburgu panuje atmosfera grozy, tajemniczości, napięcia. Pod ścianami domów niezauważenie przemykają ludzkie cienie. Wszyscy czegoś się boją, oczekują kataklizmu. Świat Petersburga bowiem to świat dysharmonii i chaosu.

Napięcie między realnością i fantasmagorią zaciera granice prawdopodobieństwa zdarzeń. Petersburg przeistacza się

---

⁶A. Biełyj, Pietierburg, Izdatielstwo "Nauka", Moskwa 1981. s. 121.

⁷Ibid., s. 10.

w monstrualnego potwora, ziejącego oparami brunatno-zielonej nadnewskiej mgły. W takim świecie możliwe jest wszystko: i ożywający jeździec miedziany rodem z poematu Puszkina, i gogolowski nos, przechadzający się samotnie po Newskim, i Goladkin Dostojewskiego, i ktoś w bieli.

W Petersburgu rezyduje car, by samą swoją obecnością przypomnieć o wiecznej antynomii Rosji - o ścieraniu się dwóch kultur. Specyfika tego miasta, jego "rosyjskość" i "europejskość" wyciska piętno na mieszkańcach. Im także nieobce są rozterki duchowe, związane z określeniem swojej przynależności do kultury europejskiej.

Zmysłowe odczuwanie zjawisk pozwala Biełemu tak organizować formę utworu, by poprzez nią, poprzez dźwięk i barwę przekazać myśli, uczucia i rozterki duchowe pokolenia początku XX wieku. Pracując nad "Petersburgiem" Bieły po raz pierwszy odczuł jak z dźwięku rodzi się fabuła⁸. Ta wiara w magiczną moc dźwięku⁹, posiadającego zdolność powoływania do życia nowych zjawisk i przedmiotów, pozwala poecie pokazywać nieuchwytną atmosferę miasta.

W dzienniku pisarza czytamy:

"Я, например, знаю происхождение содержания Петербурга из «л - к - л - - ш - ш - лл», где «к» звук духоты, удушения от «ш - ш» - давления стен «Желтого Дома»; а «лл» - отблески «лаков», «лосков» и «блесков» внутри «ш» стен, или оболочки «бомбы»"¹⁰.

Z tego chaosu dźwięków powstaje wizja miasta. Senator Apollon Apollonowicz Ableuchow widzi Petersburg "лакированных

---

⁸Iz "Wspominanij" A. Biełogo⁸, (t. III, czast' II. "Moskowskij Jegipiet"), /w:/ A. Biełuj: Pietierburg, "Nauka", Moskwa 1981, s. 506.

⁹M. Podraza-Kwiatkowska w swojej książce "Młodopolskie harmonie i dysonanse" (PIW 1969) zwraca uwagę na kreacyjne możliwości słowa w twórczości polskich poetów przełomu XIX i XX w.

¹⁰Iz dziennikowych zapisiej. "K matieriałam o Błokie" (1921), /w:/ A. Biełuj: Pietierburg, "Nauka", Moskwa 1981, s. 501 - 502.

куполов, колоннад, квадратов, кариатид"¹¹. W ten symetryczny obraz, budowany na dźwięku "k" wdziera się siłą dźwięk "p":

"комочек /.../ принимал всю видимость шаровидного толстяка-господина: господин же толстяк, став томительным шаром, - все ширился, ширился..."¹².

Przejeżdżająca karetą unosi za sobą smugę ognia:

"Пролетел снап огня: придворная, черная пролетела карета: пронесла /.../ ярко-красные свои, будто кровью налитые, фонари; на струе черной мойской фонари проиграли и проблестали"¹³.

Dźwięk "p" to potężna siła wybuchu, zdolna unicestwić świat symetrii i ładu, do którego tak bardzo jest przywiązany Apollon Ableuchow:

"Пахари давно перестали скрести трухлявые земли; побросали пахари бороны, сохи; собирались /.../; толковали и спорили, чтобы дружной гурьбой вдруг кинуться к барскому дому с колонками /.../"¹⁴.

Dźwięk "p" łączy się z kolorem czerwonym: "сияли кровавые зарева деревенских пожаров"¹⁵, po petersburskich ulicach przemyka się "многоглаголющий субъект /.../ с полей обогрениой кровью Манджурии"¹⁶, на balu i на ulicy pojawia się "ярко-красное домино"¹⁷. Jest to typowy przykład obrazowania synestezyjnego, tak charakterystyczny dla Biełego.

---

¹¹ A. Biełyj, Pietierburg..., op. cit., s. 21.

¹² Ibid., s. 227.

¹³ Ibid., s. 53.

¹⁴ Ibid., s. 75.

¹⁵ Ibid., s. 76.

¹⁶ Ibid., s. 76.

¹⁷ Ibid., s. 156.

Opisując jasny słoneczny ranek, pisarz posługuje się dźwiękiem "л":

"блеск на окнах зеркальных; ну, конечно, - и блеск за зеркальными окнами; на колоннах - блеск; на паркете - блеск; у подъезда блеск тоже; словом, лак, лоск и блеск!"¹⁸.

Postać Apollona Ableuchowa również budowana jest na dźwięku "л" - "бело-золотой старушок /.../, лоск льющий мундирчик /.../, белые панталоны"¹⁹.

Kiedy senator czegoś się boi, tę harmonię dźwięku "л" rozrywa "р".

Jeszcze bardziej uwidacznia się to w postaci syna senatora - Mikołaja, który częściowo przynależy do sfery symetrii i porządku, lecz z drugiej strony został wciągnięty do organizacji terrorystycznej. Terror, bunt, chaos symbolizowany jest właśnie przez dźwięk "р":

"Николай Аполлонович подставлял с облегчением не лицо /.../ струсил; в голове его быстро вертелось: "Вероятно, какой-нибудь благотворительный сбор - пострадавший рабочий; в крайнем случае - на вооружение..."²⁰.

Trwożliwa myśl o czymś groźnym, do końca nie uświadomionym rodzi się z dźwięku "р".

Znienawidzony przez terrorystę Dudkina Lippanczenko charakteryzowany jest poprzez dźwięk "л", wywołujący wrażenie czegoś obrzydliwego: "гадкая слизь /.../ потекла /.../, желтоватое лицо /.../, на желтых ботинках поблескивал блестящий лак /.../, темно-желтый локоть..."²¹.

I oto kolejny przykład ścisłego połączenia dźwięku

---

¹⁸Ibid., s. 106.

¹⁹Ibid., s. 107 - 108.

²⁰Ibid., s. 72.

²¹Ibid., s. 40.

z barwą. Jeśli bowiem dźwięk "Л" przybiera w tym wypadku znaczenie czegoś ohydnego, charakteryzując odrażającego prowokatora Lippanczenkę, to w zespoleniu z barwą żółtą przeradza się w symbol wschodniego zła, zagrażającego Rosji.

Motywym nadciągającego kataklizmu jest kilkakrotnie powtarzający się w powieści dźwięk "у":

"Уууу - уууу - ууу: так звучало в пространстве; звук - был ли то звук? /.../ Звук иного какого-то мира; достигал этот звук редкой силы и ясности: "уууу - уууу - ууу" раздавалось негромко в полях пригородных Москвы, Петербурга, Саратова..."²²

"Уууу" to motyw buntu i prowokacji, to dźwięk niepokoju i grozy. Dźwiękowy aspekt słowa istnieje niezależnie od podstawowego, logicznego znaczenia. Dźwięk, powstający w bycie realnym, wyraża również najbardziej ukryte zakamarki duszy człowieka, jego do końca nie uświadomione lęki. Terrorysta Dudkin boi się prowokacji, boi się ludzi, więc odgłosy uliczne odbiera jako dźwięk "у". Lippanczenko, którego Dudkin nienawidzi, wyrasta przed nim jako ogromne "Н":

"Перед ним сидело просто какое-то "Н"²³.

W lodowatą płaszczyznę petersburskich ulic, placów i domu Ableuchowych dysonansem wdziera się dźwięk "ш", burzący symetrię i spokój:

"тихий, лаковый звук:

- "Пепп..."
- "Пепшович..."
- "Пешш..."²⁴

Dźwięk ten posiada zdolność materializacji, okazuje się bombą przeznaczoną dla Apollona Ableuchowa, a tym samym dla Petersburga.

---

²²Ibid., s. 77.

²³Ibid., s. 22.

²⁴Ibid., s. 227.

Dźwięki są nosicielami znaczeń i symboli²⁵, pełnią rolę określonych sygnałów, których pojawienie się momentalnie wywołuje z pamięci dawno zapomniane sny i myśli:

"- Успокойся, малинка Колинка: это - рост..." Не глядела, а - карлилась /.../ Пепш Пеппович Пепп.

- Что я, брежу?"²⁶

Koszmar Dudkina, "żółta zjawa", która go nieustannie prześladowa, rodzi się z dźwięku "ш":

"Шшшнарфнэ, Шшш - нар - фнэ /.../ Енфраншшш само теперь пришло за душой"²⁷.

Słowo posiada dla Biełego moc kreacyjną. Na ulicach Petersburga słyszeć szum, syk, szept. Symfonia dźwięków "ш - т - с - ч" nie tylko imituje mowę ludzką, symbolizuje ona także niepokój bohaterów o losy swoje i losy miasta, w którym żyją.

Rozmowy mieszkańców Petersburga to rozmowy martwych kukieł, to bzdury, zdania pozbawione logiki i sensu. W języku bowiem, w rozmowach ludzi odzwierciedlają się ich procesy psychiczne. Język przekazuje atmosferę strachu, nerwowości, nieuporządkowanej "gry mózgu", podkreśla obcość ludzi, niemożność porozumienia się.

Powrót do prazródół mowy ludzkiej, do dźwięku i gestu pozwala Biełemu wyrazić uczucia człowieka. Powstały obraz muzyczny wespół z barwą pogłębia świat doznań psychicznych.

---

²⁵Niektórzy badacze dostrzegają wpływ muzyki na prozę A. Biełego, zwłaszcza na jego powieść "Petersburg"; zob. W. Głoszka, Elementy fantastycznego w twórczestwie A. Biełego, Авторіеферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва 1968; L. Silard, O wlijanii ritmiki prozy F. Nietzsche na ritmiku prozy A. Biełego, Budapeszt 1973; M. Stojnić-Caricić, Symbolistyczna doktrina A. Belogo, Belgrad 1971; R. Stone, Leśmian i drugie pokolenie symbolistów rosyjskich, "Pamiętnik Literacki" 1972, z. 2, LXIII.

²⁶A. Biełyj, Pietierburg..., op. cit., s. 227.

²⁷Ibid., s. 299.

W ulicznej szarości przemyka się ktoś z pól okrwawionej Mandżurii, purpurowa zorza i czerwone chmury rozświetlają szare place, domy i twarze ludzkie. Milczenie zakłóca dźwięk "p", brzmiący jak odwieczna klątwa, ciężąca nad Petersburgiem. Dźwięk "p" zespolony jest z kolorem czerwonym, a czerwień to kolor miłości, krwi, buntu, prowokacji i chaosu.

W opozycji do koloru czarnego i szarego wzrasta emocjonalna rola koloru czerwonego. W czerwonym blasku latarni szare cienie ludzkie zastygają w potwornych pozach, widać tylko poszczególne elementy ciała ludzkiego: nos, ręce, czapkę, cylinder, parasol. Jak u Gogola, Petersburg Biełego także pozbawia ludzi człowieczego oblicza.

W tę petersburską szarość i czerwień przenika barwa żółta, symbol mongolskiego zła zagrażającego Rosji. To zło tkwi także wewnątrz Rosji, w Petersburgu, a tym samym w jego mieszkańcach. Bohaterowie nie zdają sobie sprawy, jak głęboko bakcyl mongolizmu przeniknął w ich ciało. Nieświadomym nosicielem "żółtego niebezpieczeństwa" jest Dudkin, u którego w nocy na tapecie pojawia się żółta zjawa.

Dudkin boi się jej, boi się koloru żółtego, ale właśnie znienawidzony przez niego prowokator Lippanczenko jawi mu się ubrany w żółty garnitur i żółte buty. Dudkin dostrzega nawet jego żółty łokieć i żółte wargi. Kolor żółty jest materializacją najtajniejszych myśli Dudkina.

Także senator Ableuchow - wyższy urzędnik, reprezentant petersburskiego świata geometrii i harmonii jest nosicielem mongolskiego zła. Jego wschodnie pochodzenie jest wyraźnie podkreślone. Ableuchow mieszka w żółtym domu, na przedmioty znajdujące się w jego mieszkaniu pada cień "żółtego niebezpieczeństwa".

W "Artyzmie Gogola" Bieły obliczył częstotliwość występowania kolorów w powieści "Petersburg", podając ją w procentach. I tak pierwsze miejsce w powieści zajmuje kolor szary (21%), na drugim miejscu znajduje się kolor czarny

(18%), następnie kolor żółty (10,5%), na czwartym - czerwony (9,1%)²⁸.

Tę gamę kolorystyczną dopełniają także nie wymieniane przez Biełego kolory: zielony i biały, odcienie różu i fiole-
letu.

Kolor, tak jak i dźwięk, przyjmuje sens symboliczny. Dźwiękowo-kolorystyczna symbolika powieści "Petersburg" jest przykładem nowatorskich poszukiwań Biełego w zakresie prozy powieściowej. Rwąca się fraza, igraszki słowne, osobliwe konstrukcje składniowe zbliżają jego prozę do poezji.

Badacze uważają Biełego za prekursora formalizmu rosyjskiego. Właśnie dla formalistów impuls dźwiękowy przybierał bowiem wartość autonomiczną.

"Petersburg", głęboko wpisany w tradycję literatury rosyjskiej, realizujący i swoiście interpretujący mit miasta nad Newą, nie jest jednakże tylko eksperymentem formalnym. Powieść Biełego jest próbą wyrażenia niewyraźnego, próbą przekazu stanów psychicznych i myśli za pośrednictwem dźwięku i barwy.

МИР ЗВУКОВ И КРАСОК В "ПЕТЕРБУРГЕ" АНДРЕЯ БЕЛОГО

Роман "Петербург" Андрея Белого является продолжением русской литературной традиции. Город Петра I, изображенный многими русскими писателями, становится воплощением историко-софских концепций развития России.

Чем является этот город для Андрея Белого? Автор статьи пытается дать ответ на этот вопрос.

Белый-символист смотрит на Петербург через призму звуков и красок. Они являются носителями значений, символами, при помощи которых угадываются глубочайшие тонкости человеческой психики. Используя звук и краску, Белый пытается показать неуловимую атмосферу города.

Роман "Петербург" является не только экспериментом в области литературной формы. Это поиски новых способов выражения невыразимого.

---

²⁸ W. Głozzka, Elementy fantastycznego w twórczestwie A. Biełego, op. cit.